

FIGYELŐ

Év elején az egyik legizgalmasabb olvasmány a tavalyi folyóiratok tartalommutatója: mit hagytam ki, mi került el a figyelmem, mi lehet érdekes ma? — Nem feltétlenül kell azonban visszafelé lapozni: az idei első számok is fontos kérdéseket tárnak elénk.

Itt van mindjárt az elmúlt hónapok egyik legizgalmasabb, legfölkavaróbb témája, a *közösség*. „*Ez a fogalom a történelmi materializmus kulcskérdése*” — idézi *Tőkei Ferencet* **Port Ferenc** a **Társadalmi Szemle** januári számában (**Szocialista jólét és szocialista közösség**). Egyre sürgetőbb annak a kérdésnek a tudományos vizsgálata — írja —, „*hogyan kell a hagyományos közösségformákat átalakítani, és az új közösségiség, az egyének szabad társulásaként értelmezett Gemeinwesen („igazi közösség”) elemeivé tenni őket*”. Előzményként a makarenkói (és a NÉKOSZ-) közösségekre utal a szerző, megjegyezve, hogy a társadalomban az ilyenek — és az őket meghatározó, létrehozó körülmények — kialakulása sokkal lassúbb folyamat. A közösség belsőleg és külsőleg állandóan változik. A valóságnak nem hibája, sokkal inkább erénye, hogy jelzi a hiányukat — válaszolja **Port Ferenc** a társadalmunkat érő elmarasztalásokra. Különbösen is: ma a termelésben, a mezőgazdaságban és az iparban található meg az új közösségek csirái, új formái. Arra a kérdésre, hol uralkodnak napjainkban „*leginkább az individuális megoldások a közösségekkel szemben*”, a lakáshoz jutás és az értelmiségnevelés módjait említi első helyen, hangsúlyozva, hogy a problémák egyik forrása az az ellentét, amely az anyagi és kulturális fejlődés nyomán keletkezett igények és kielégítésük lehetőségei között feszül. A közösségek ellen hat az a megrögződés is, hogy gyárban, családban, egyetemen nem a „vele”-, hanem a „röla, de nélküle”-döntések mindennaposak. A keresett ismeretlenek közül különösen kettőt tart fontosnak a szerző: a szocialista közösség elméleti sajátosságait és gyakorlati megszervezésének módját. Sok a föltárni való a makro- és a mikroközösségek viszonyában, sokszor ellentmondásaiban. A vizsgálódásokhoz azonban fejlett cél- és helyzettudatra van szükség.

Némi visszalapozást igényel, de új szempontokkal gazdagíthatja a szocialista közösségek kialakulása irányába mutató érdeklődésünket **Kulesár Kálmán** tanulmánya **A bürokratizmus társadalmi összefüggéseiről** (**Állam és Igazgatás** 1980. november). Tisztázza a fogalmat, majd a pejoratív értelemben vett bürokratizmus gyökereit, forrásait keresi, s ezeket a szervezet *diszfunkcionalitásából*, a *gazdasági környezetből* és a *politikai rendszerből*, végül a *kulturális környezetből* eredezteti. Külföldi szerzőkre hivatkozva megállapítja, hogy az a szervezet bürokratikus, „*amely nem képes arra, hogy az elkövetett hibákhoz mértten korrigálja magát*”. A gazdaságból elsősorban a „hiánygazdálkodás” az, amely már eleve bürokratizmust szül az igazgatási szervezetekben: „*Ha valamiből hiány van, annak az elosztását*

meg kell szervezni", s ezzel nemcsak nő a szervezet, hanem munkastílusa is változik: „a hiány hatalmi pozícióba is juttatja a kiutalásban közreműködőket”. (Lásd: lakáskiutalások!) A bürokratizmusnak forrása lehet a szervezeti kettőzöttség vagy többszörözöttség is (l. állami és társadalmi szervezetek egymásmellettisége!). Ez például kulturális téren párhuzamos igazgatáshoz vezetett. A helyzetet bonyolítja, hogy „a közigazgatási szervezetek is politikai szervezetek”, azaz az érdekérvényesítésnek is eszközei, „részt vesznek a politika formálásának folyamatában is”.

A szervezet „kulturális” környezete „pontosabban annak a társadalomnak történelmileg kialakult értékrendszere, műveltségi szintje, oktatási rendszere stb.” – szintén feltétele működésének. Ezt a hatást eddig alig vizsgálták. Ide tartozik, hogy miként fogadja a környezet a jogszabályokat, a közigazgatási, bírósági stb. tevékenységet. (Például először teljesíthetetlen követelésekkel áll elő, aztán éppen ellenkezőleg azon igyekszik, hogy aláássa őket.) A bürokratizmus azonban semmiképpen sem csak tudati szinten – az apparátus tagjainak jó- vagy rosszakaratóiban – keresendő. Okai sokrétűek, így megszüntetése vagy legalábbis korlátozása sem csak tudati nevelést, hanem szervezeti intézkedéseket is megkövetel.

Zám Mária írásából a **Budapesti Népművelőben (1980. 3–4. szám)**, amelyben „A művelődési bizottság szerveztelemzését” adja, arra kapunk példát, hogyan válhat egy szervezet diszfunkcionálissá, bürokratikusá. A hibákat sorolva első helyen említi a célnak a szervezeten felüli, illetve kívüli voltát: a bizottságoknak nincs saját csoportcéljuk; „a társadalmi, gazdasági vezetők egy újabb púpnak érzik hátukon a közművelődést”, csak mint mellékcél jelenik meg számukra. Ha a bizottságok feladatait nézi, akkor ellentmondást talál a művelődésnek komplex rendszerként való felfogása és a tennivalók egymástól független meghatározása között. Így e szervezetek nem a célt akarják megközelíteni, hanem a „hozott tervet” végrehajtani. Hasonló ellentmondás feszül a közös feladatok és az anyagi eszközök feletti rendelkezés szakszervezeti, illetve gazdaságvezetői kizárólagos joga között. A végrehajtás módjaiban mindez még tovább burjánzik: a döntéseket a vállalatnak más testületei hozzák, kulturális terveiket nem egyeztetve; a bizottságnak mint testületnek hatásköre nincs, és még jó gyakorlat esetén is csak annyit érhet el, hogy javaslatai igazgatói intézkedésként eljutnak a közművelődésért közvetlenül felelős személyekhez – de ez ritka. Személyi oldalról vizsgálva: a vezetők beosztottaikra ruházzák át részvételi jogukat; a gazdasági vezetőknek ez a feladat egyébként is teljesen új; az pedig a legkritikább, hogy a népművelő jusson döntéshoz. (Csak a jó előkészítéssel teheti.) A vállalati információs rendszerben is fordított helyet foglal el a bizottság, mert egyirányúság jellemzi, ezért tevékenysége nem hatékony.

Ebbe a problémakörbe tartozik Szabó Ferencnek a **Kritika** ez évi első számában olvasható reagálása (**A látvány és ami mögötte van**) József Dénesnek és Boriszov Jenőnek szintén e lapban szeptemberben megjelent, a művelődési otthonokról szóló „fotóesszéjére”. Szabó is történeti áttekintésre vállalkozik, de kiigazítja a másik két szerző által adott képet, hangsúlyozva, hogy a közművelődés problémáit nem az iskolai pedagógia, hanem a szociológia szemszögéből kell megközelíteni. Szerinte mind a mai napig nem következett be igazi korszakváltás ezen intézmények történetében. „Az elmúlt húsz évet... a lassú felhalmozódás és a reális társadalmi igények, illetve az intézményrendszer között kialakult feszültség állandó növekedése jellemzi.” A tervezésbe „lényegesen nagyobb beleszólása van a közművelődéshez nem értő tanácselőknek vagy vb-titkárnak, mint azoknak a népművelőknek, akik az épületben dolgozni fognak”. Művelődési házaink mindmáig „kulturális vegyeskereskedések”. Tehát „nem a hibák kisebb kijavítására, hanem alapos átgondolás után struktúraváltásra van szükség”.

Hasonló irányba mutat **Beke Pál Kultúrbazár vagy közösségi tér?** című vitaindító cikke a **Magyar Nemzet január 11-i** számában. A Népművelési Intézet művelődésiotthon-osztályának vezetője sorra veszi az intézmények hibáit: a merev tervezést, a statisztikai szemléletet, a mindenességet stb., majd szembeszáll az azal a nézettel, hogy a művelődési otthonok napjainkra fölöslegessé váltak. A „központilag irt-sugárzott generálkultúra” igazi ellenszerei lehetnek mint a közösségi kultúrát gyakorlással, konfliktusok és cselekvési minták útján elsajátíthatóvá tevő s erre igazán alkalmas intézmények. Csak „nem merev formák közé kell zárni” bennük az embereket, hanem „azt kell nyújtani nekik, amit sem a mozi, sem a könyvtár, sem a színház, sem a tömegkommunikáció nem biztosít: társakat, embereket, közösségeket kell szervezniük.” Rögtön hozzátesszi: „az egyéni érdeklődés, és igenis, az egyéni érdek mentén, látszólag akár a művelődéstől – Munkácsytól, néptáncától, kamarazenétől – függetlenül is”. Szerinte a művelődési otthon „az egyedüli közintézmény, amelyik nem távolról irányított, felülről befolyásolt, hanem a település és az emberek által programozott lehet”.

E gondolatok nem vadonatújok, de rendkívül időszerűek. Hogy mennyire így van, hadd emlékeztessék **Pozsgay Imre Demokrácia és kultúra** című kötetének azokra a gondolataira, amelyekben fölveti az intézményekben működő csoportok nagyobb önkormányzatát, mert az autonóm emberi társulásokat a közös gondolat formálóinak, a demokrácia előiskoláinak tartja.

Ez ma világprobléma, ha más-más megközelítésben is. A **Válóság** hasábjain (1981. 1. szám) **M. Bosquet** ismerteti **Alvin Tofflernek A harmadik hullám** című könyvét. Ebben a szerző az „indusztrialista renddel”, a mai tömegkultúrával szemben az ato-

mizáló ellentendenciákat veszi észre. Kifejti, hogy a technikai-kulturális változások a decentralizálás, a szabványtalanítás és a széttagolódás irányába hatnak. Ezt nevezi harmadik hullámnak. Véleménye szerint erősödik „a tömegközlelési eszközök tömegtelenedése”. Az emberek nem fordulnak el ugyan teljesen tőlük, csak inkább a kis helyi lapokat olvassák, jobban kedvelik az eklektikusabb folyóiratokat, mert ezek nem akarnak mindenkit egyetértésre ösztönözni a nagy kérdésekben, hanem éles profilú, szubjektív sajtótermékek, vagy egy bizonyos érdeklődésű olvasóhoz szólnak (folk, széllövágás, biológiai kertészet, napenergia stb.). Ez a folyamat teret enged és kedvez az egyén új egzisztenciális autonómiájának, amely a mai technológiai és gazdasági fejlődésére támaszkodik. A megnövekedett terjedelmű és értékű szabad idő és az „órarend” nélküli munkaidő folytán mind többen maguk akarják *produkálni* fogyasztásuk (*konsumálásuk*) egy részét („*prozumálók*” lesznek). Bosquet szerint „*Toffler (anélkül, hogy Marxra hivatkozna) végül is egy olyan gazdaságot vázol föl, amelyben a gazdagság mértéke nem a pénz és nem a munkaidő, hanem a termelővé és alkotóvá tett szabad idő lesz.*”

Érdekes, hogy Radnóti Sándor Tömegkultúráról írott tanulmánya (*Valóság, 1981. 1. szám*) amelyben a szerző művészet és tömegkultúra ellentétét és ugyanakkor egymást kiegészítő voltát boncolgatja elméleti síkon – hasonló tendenciákra enged következtetni, mondván, hogy „*a magas kultúra és az alacsony kultúra törését nem lehet összeforrasztani, de tovább lehet darabolni*”, s ezzel defetiszizálódik az utóbbinak az egyetemessége, tulajdonképpen tömegkultúra volta.

A folyóiratnak ugyanebben a számban sokéves tapasztalattal, nagy szakmai-esztétikai hozzáértéssel, széles körű kitekin-téssel Szuly Gyula vállalja A közvélemény nagykorúságát. Számos adalékkal gazdagítja Bartók-képünket, fölfedezve színházi, képzőművészeti, zene-, irodalom- és filmkultúránk, kritikai életünk fonákságait is, egyúttal megmutatja – s ebben rokon az ismertetett tanulmányokkal –, mennyire rétegzett és ellentmondásos az egységesnek elfogadott közvélemény.

Más – de kétségtelenül rokon – területre fordítva figyelmünket, hasonló folyamat bontakozik ki Tomka Miklósnak A vallásosság — nem-vallásosság típusai című írásából (*Világosság, 1981. január*). A vallásosság egyetemességének bomlásfolyamata rajzolódik ki benne öt típusban: vallásos a) az egyház tanítása szerint, b) a maga módján, c) bizonytalan, részben vallásos, részben nem, d) érdektelenségből nem vallásos és e) tudatosan nem az. A szerző hangsúlyozza, hogy nemcsak hazai jelenség tanúi vagyunk, hanem „*általánosabban a szekularizálódó társadalomra jellemző szerkezetéről van szó*”. A továbbiakban táblázatokon is szemlélhető adatokkal részletesebben is elemzi-jellemzi a vizsgálatok során föltárt típusokat.

Az Ifjúsági Lapkiadó Vállalat sajtó- és közvéleménykutató osztályának 1979 nyarán végzett vizsgálatán alapszik Csepeli György és Lányi Gusztáv írása, az Önmeghatározás és magyarság (*A mai magyar nemzeti érzés- és tudatvilág néhány szociálpszichológiai jellemzője*) (*Világosság, 1981. január*). A személyes és a társadalmi identitást fiatalok (14–30 évesek) körében követik nyomon, megmutatva (sőt néhol megkérdőjelezve) egyben saját vizsgálatuk módszereit is. Azon a nekünk külön is érdekes megállapításon kívül, hogy a műveltség szoros összefüggésben van az itt nagyító alá vett jelenségekkel – mint annyi más tudat- és érzésvilággal is –, s nagy szerepet játszik abban,

hogy képesek vagyunk-e „*kívülről*” is, nemcsak „*belülről*” (azaz elfogultan) meghatározni magunkat és nemzetünket – azonkívül képet kapunk a „*történelmi geneológiáról*” (*Németh László*), a nemzettudat és -érzés, az egyik legerősebb közösségösszetartó erő változásáról is. Egy higgadtabb értékörzés és -tiszteltet van születőben, amely által a közelmúltban gyakran devalválódott család, otthon, munka, szakma, kisközösség, barátság, hit visszanyerik becsüket.

A közösségi létben, a társadalom makro^o és mikrovilágában tehát egyaránt találunk erősödő és gyengülő tendenciákat. Ennek hangsúlyozásával mintegy cáfolni is szeretném az egyoldalú és leegyszerűsítő szemléletet. Kulturális életünk jelenében vagy múltjában ezt a többirányú mozgást, fejlődést kutató és föltáró törekvések rendkívül értékesek számunkra. Ezért is hívom fel örömmel a figyelmet e sorokban a megújult – s talán legszebbé vált – folyóiratunk, a Művészet januári Medgyessy-számára, amelyben Kovács Péter éppen Medgyessy magyarságának, a nemzeti szobrászat megteremtésére tett sikeres erőfeszítésének nagyon is mához szóló példáját méltatja. Száz éve született nagy szobrászunk – akárcsak Arany a költészetben – egyetemes volt és így magyar, „*a görögök mágiáját ismételte meg: megteremtette a magyar nép művészi világát*”. Hasonló okból hivatkozom Keresztury Dezsőnek és Nánay Istvánnak hazánk legnagyobb érdeklődéstől kísért művészeti intézményéről írt, egymással vitázó cikkére (*Színház, 1981. január: A Nemzeti Színház és a magyar dráma — A Nemzeti elkötelezettsége*). Idézőnek Sziládi János igazgató ott idézett szavait tartom: „*A művészet leginkább azzal segíti a társadalmi fejlődést, hogy tudatosítja az egyén és a közösség lét- és sorsproblémáit*”. És Nánaynak ehhez fűzött gondolatát: „*Ezek a »lét- és sorsproblémák« ma már csak részben fogalmazódnak meg »nemzeti« vagy »hazai« problémaként, sok szempontból egyetemes jellegűek avagy a nemzetin belüli struktúrát érintők. Az egyén és a közösség, az egyén és a személytelenülő társadalmi mechanizmusok, a demokrácia és a hatalom konfliktusai, az egyén elmagányosodása, kommunikációképtelensége épp olyan fontos kérdések, mint a nemzet és a világ, a nemzet és a nemzetiségek, a múlt és a jelen kapcsolatait boncolgatók*”. Említést érdemel Gyarmati Béla Csücsapodár méltatása (ugyanott) a Miskolci Nemzeti tájékoztatójáról, mert e társulat a maga körülményei, „mikrokörnyezete” közepett találta meg Ruzante Csapodár madárkájával a nemzeti és az egyetemes, az egyén és a közösség (közönség) egységét, mintegy újjá-teremtve a commedia dell'arte hagyományait.

Végül éppen az egyén és a közösség nehéz küzdelmének, egységüknek és ellentétüknek jobb megértéséért kalauzolom az olvasót dr. Czeizel Endrének a tehetségről közreadott dolgozatához (*Hátrány-e a kivételes szellemi képesség?*) a januári Kritikában és Eörsi Istvánnak erre írt bírálatához (*A tehetség és a normák*) az Élet és Irodalom január 31-i számában, de Csányi Lászlónak ugyanitt megjelent riportjához is (*Kettős fogás fekvésváltással*), amely szintén a tehetségért való harcról és kockázatáról tudósít elevenen s ezúttal nem a társadalom, hanem a szülők ellenében. Innen veszem át Martyn Ferencnek egy 1945-ből származó, de időszerűségével, sajnos, ma is fölrázó mondatát: „*Magyarországon félretéve mindenkor azt, ami jó, a közepes mindig kitűnőségnek számít, nem vész el, nem koptatható.*” – Vajha egyszer mégiscsak múlt időbe tehetnénk igéit s befejezték igeneveit!

Kajdi Béla